

PEMBANGUNAN INDUSTRI HILIRAN BERASASKAN PERIKANAN DI SABAH

ISMAIL ALI

PEMBANGUNAN INDUSTRI HILIRAN BERASASKAN PERIKANAN DI SABAH

PEMBANGUNAN INDUSTRI HILIRAN BERASASKAN PERIKANAN DI SABAH

Ismail Ali

Penerbit UMS
Kota Kinabalu, Sabah, 2007
<http://www.ums.edu.my/penerbit>

© Universiti Malaysia Sabah, 2007

Hak cipta terpelihara. Tiada bahagian daripada terbitan ini boleh diterbitkan semula, disimpan untuk pengeluaran atau dikeluarkan ke dalam sebarang bentuk sama ada dengan cara elektronik, gambar serta rakaman dan sebagainya tanpa kebenaran bertulis daripada Universiti Malaysia Sabah.

Perpustakaan Negara Malaysia Data Pengkatalogan-dalam-Penerbitan

Ismail Ali

Pembangunan industri hiliran berdasarkan perikanan di Sabah /
Ismail Ali.

Mengandungi rujukan bibliografi

ISBN 978-983-2369-68-4

1. Fisheries--Sabah. 2. Sabah--Economic conditions. I. Judul.
338.37270959521

Pereka Kulit: Baszley Bee b. Basrah Bee

Pereka Letak Halaman: Ermalisa Abdullah & Camellia Alfred

Muka Taip Teks: Garamond

Saiz taip Teks dan *Leading*: 11/13.2 poin

Dicetak oleh:

Capital Associates Printing (S) Sdn. Bhd.

*Buat seluruh keluarga, sahabat handai dan komuniti
nelayan di negeri Sabah*

ISI KANDUNGAN

	Halaman
Kandungan	vii
Senarai Jadual	viii-xi
Senarai Foto	xii
Senarai Peta	xii
Senarai Rajah	xiii
Senarai Singkatan	xiv-xv
Prakata	xvi-xvii
Penghargaan	xviii
Pendahuluan	xix-xxxiv
 BAB 1 Industri Hiliran Berasaskan Perikanan di Negeri Sabah Semasa Pentadbiran Kesultanan Sulu	1-26
 BAB 2 Industri Hiliran Berasaskan Perikanan di Negeri Sabah Semasa Pentadbiran <i>British North Borneo Chartered Company</i>	27-64
 BAB 3 Industri Hiliran Berasaskan Perikanan di Negeri Sabah Semasa Pentadbiran Jepun	65-80
 BAB 4 Industri Hiliran Berasaskan Perikanan di Negeri Sabah Semasa Pentadbiran Kerajaan British	81-110
 BAB 5 Industri Hiliran Berasaskan Perikanan di Negeri Sabah Semasa Pentadbiran Kerajaan Negeri Sabah	111-184
 BAB 6 Peranan Kerajaan dan Agensinya Dalam Pembangunan Industri Hiliran Berasaskan Perikanan di Negeri Sabah	185-202
 BAB 7 Penutup	203-210
 Bibliografi	211-226
Indeks	227-229

SENARAI JADUAL

Jadual	Halaman
1.1 Jumlah eksport hasil-hasil hutan dari Sabah ke Jolo	12
1.2 Eksport Sulu kepada Alexander Dalrymple, 1761-1836	13
1.3 Jenis-jenis ikan yang dijadikan ikan masin dan ikan kering	18
1.4 Jumlah eksport produk laut dari negeri Sabah ke Sulu	21
1.5 Eksport tahunan Kesultanan Sulu kepada Alexander Dalrymple	22
2.1 Jumlah keluasan dan eksport getah di negeri Sabah, 1901-1939	31
2.2 Perkembangan industri pembalakan di negeri Sabah, 1890-1940	32
2.3 Senarai jenis ikan yang dijadikan ikan masin dan ikan kering	39
2.4 Import garam kasar negeri Sabah, 1919-1931	40
2.5 Penghasilan ikan tuna oleh <i>Borneo Fishing Company</i> di Pulau Banggi	42
2.6 Banci bilangan penduduk di Sabah mengikut suku kaum, 1891-1951	45
2.7 Bilangan buruh Jepun yang bekerja dengan <i>Borneo Fishing Company</i> mengikut bidang dan jantina di Pulau Si-Amil, Tawau	47
2.8 Bilangan buruh Jepun yang bekerja dengan <i>Borneo Fishing Company</i> mengikut bidang dan jantina di Pulau Banggi, Kudat	47
2.9 Eksport ikan masin dan ikan kering negeri Sabah, 1921-1940	49
2.10 Eksport belacan negeri Sabah, 1921-1940	50
2.11 Jumlah dan nilai mutiara di Labuk Sugut, Sandakan, 1927-1937	51
2.12 Jumlah eksport mutiara di negeri Sabah, 1921-1940	52
2.13 Jenis industri hiliran yang dihasilkan oleh <i>Borneo Fishing Company</i> , 1934-1939	53
2.14 Eksport tripang kering negeri Sabah, 1921-1940	54
2.15 Jumlah eksport <i>fish maw</i> , sirip jerung, <i>shell fish</i> , telur penyu dan kulit penyu di negeri Sabah, 1921-1940	55
3.1 Bilangan penduduk Jepun di negeri Sabah, 1911	66
3.2 Statistik penduduk Jepun di negeri Sabah sehingga 30 Januari 1938	67

Jadual	Halaman
3.3 Senarai nama pelabur Jepun dalam sektor perladangan dan pembalakan di negeri Sabah, 1915-1918	68
4.1 Import perkakas perikanan di negeri Sabah, 1947-1950 (pikul)	85
4.2 Senarai bot berdaftar di negeri Sabah, 1947-1950	87
4.3 Jenis ikan yang diproses menjadi ikan masin dan ikan kering	94
4.4 Kuantiti dan nilai eksport ikan masin negeri Sabah, 1947-1963	98
4.5 Eksport produk perikanan mengikut jenis produk, 1947-1951 (pikul)	99
4.6 Kuantiti dan nilai eksport udang kering negeri Sabah, 1947-1963	101
4.7 Eksport hasil perikanan negeri Sabah mengikut daerah, 1947-1950 (pikul)	101
4.8 Eksport keseluruhan produk perikanan negeri Sabah, 1947-1963	102
4.9 Import produk laut negeri Sabah mengikut item diproses dan daerah di negeri Sabah, 1952 (pikul)	103
4.10 Import produk laut mengikut item pelbagai dan daerah di negeri Sabah, 1952 (pikul)	105
5.1 Bilangan perkakas menangkap ikan secara subsidi oleh Jabatan Perikanan Sabah, 1965-1973	114
5.2 Subsidi enjin dalam dan enjin sangkut kepada nelayan oleh Jabatan Perikanan Sabah, 1965-1973	115
5.3 Bilangan perkakas menangkap ikan mengikut daerah di bawah Skim Bantuan Pinjaman dan Subsidi, 1977-1985	116
5.4 Anggaran bilangan nelayan sepenuh masa di negeri Sabah, 1979-2000	117
5.5 Bilangan bot pukat tunda berlesen di negeri Sabah, 1970-2000	119
5.6 Anggaran bilangan penduduk negeri Sabah, 1960-2000	123
5.7 Anggaran bilangan penduduk mengikut daerah pentadbiran dan jantina di negeri Sabah, 2000	124
5.8 Bilangan lesen perkakas perikanan mengikut kumpulan perkakasan di negeri Sabah, 1966-2000	125
5.9 Anggaran bilangan bot menangkap ikan di negeri Sabah, 1963-2000	126

Jadual	Halaman
5.10 Anggaran pendaratan ikan laut di negeri Sabah, 1970-2000	127
5.11 Sumbangan pelbagai jenis perkakas menangkap ikan dalam jumlah pendaratan ikan, 2000	128
5.12 Pengeluaran air batu dan kemudahan bilik sejuk di negeri Sabah, 1969-2000	129
5.13 Bilangan kilang pemprosesan mengikut daerah di negeri Sabah, 1995	130
5.14 Senarai syarikat yang bergiat aktif dalam pemprosesan produk perikanan di negeri Sabah	131
5.15 Senarai produk perikanan mengikut pecahan produk di negeri Sabah	133
5.16 Potensi penternakan ikan sangkar di negeri Sabah (hektar)	137
5.17 Senarai syarikat persendirian yang terlibat dalam industri ikan beku di negeri Sabah	139
5.18 Jumlah pendaratan udang menggunakan pukat tunda di negeri Sabah, 1962-2000 (tan)	142
5.19 Potensi penternakan udang di negeri Sabah (tan)	143
5.20 Senarai syarikat persendirian yang terlibat dalam industri udang beku di negeri Sabah	144
5.21 Senarai syarikat persendirian yang terlibat dalam industri ketam di negeri Sabah	145
5.22 Pengeluaran tepung baja (<i>fish meal</i>) di negeri Sabah, 1990-2000	148
5.23 Kawasan perairan negeri Sabah yang berpotensi untuk pembangunan rumpai laut	151
5.24 Spesies ikan yang dijadikan ikan masin dan ikan kering di negeri Sabah, 1990-2000	155
5.25 Sistem pembungkusan keropok kering	157
5.26 Eksport produk utama perikanan negeri Sabah, 1965-1975	161
5.27 Senarai produk perikanan yang dieksport ke luar negara	162
5.28 Jumlah dan nilai eksport produk-produk perikanan negeri Sabah, 1963-2000	164
5.29 Eksport produk perikanan negeri Sabah mengikut negara asal dan destinasi, 1985-2000 (RM)	165

Jadual	Halaman
5.30 Senarai syarikat pemborong produk perikanan di negeri Sabah	168
5.31 Senarai produk import berdasarkan produk segar dan tradisional negeri Sabah	170
5.32 Senarai produk perikanan siap yang diimport ke negeri Sabah	174
5.33 Senarai syarikat pemborong yang mengendalikan pengimportan dan pengagihan produk perikanan di negeri Sabah	175
5.34 Import produk perikanan negeri Sabah, 1963-2000	176
5.35 Imbalan dagangan (import-eksport) negeri Sabah, 1963-2000 (tan)	179

SENARAI FOTO

Foto	Halaman
1.1 Ilustrasi pemandangan Sandakan (Elopura)	10

SENARAI PETA

Peta	Halaman
1.1 Kedudukan Pulau Jolo dalam konteks Kepulauan Sulu	3
1.2 Rakan dagang Kesultanan Sulu di rantau Asia Tenggara	4
1.3 Tanah jajahan Kesultanan Sulu di pantai timur negeri Sabah	7
2.1 Lokasi operasi <i>Borneo Fishing Company</i> di Pulau Banggi	34
3.1 Pembahagian pentadbiran negeri Sabah di bawah pentadbiran Jepun	70
4.1 Pembahagian residensi di negeri Sabah di bawah pentadbiran Kerajaan British	83
5.1 Pembahagian kawasan di negeri Sabah mengikut Sistem Bahagian	112

SENARAI RAJAH

Rajah	Halaman
5.1 Nilai eksport komoditi perikanan di negeri Sabah mengikut negara asal/destinasi, 2000	169
5.2 Kuantiti eksport komoditi perikanan di negeri Sabah mengikut negara asal/destinasi, 2000	169
5.3 Nilai import dan eksport komoditi perikanan negeri Sabah mengikut negara asal/destinasi, 2000	177
5.4 Kuantiti import komoditi perikanan negeri Sabah mengikut negara asal/destinasi, 2000	178
5.5 Aliran import dan eksport komoditi perikanan Sabah, 1995-2000	180

SINGKATAN

BMA	<i>British Military Administration</i>
BNDBCC	<i>British North Borneo Chartered Company</i>
BNBH	<i>The British North Borneo Herald</i>
CO.	<i>Colonial Office</i>
CPP.	<i>Cast Polypropylene</i>
dll.	<i>dan lain-lain</i>
eds.	<i>Penyunting bersama</i>
EEZ	<i>Economic Exclusive Zone</i>
FAMA	<i>Federal Agriculture and Marketing Agency</i>
FAO	<i>Food & Agriculture Organisation</i>
hlm.	<i>Halaman</i>
HACCP	<i>Hazard Analysis Critical Control</i>
IDS	<i>Institute for Development Studies (Sabah)</i>
JMBRAS	<i>Journal of the Malaysian Branch of the Royal Asiatic Society</i>
JPS	<i>Jabatan Perikanan Sabah</i>
KM	<i>Kilometer</i>
KO-NELAYAN	<i>Koperasi Kemajuan Perikanan dan Nelayan Sabah</i>
KPD	<i>Koperasi Pembangunan Desa</i>
LKIM	<i>Lembaga Kemajuan Ikan Malaysia</i>
MARDI	<i>Malaysian Agriculture Research Development Institute</i>
Met.	<i>Metric</i>
MT	<i>Metric Ton</i>
NAP 3	<i>National Agriculture Policy 3</i>
NBAR	<i>North Borneo Annual Report</i>
NBCA	<i>North Borneo Central Archive</i>
OPP	<i>Oriented Polypropylene</i>
PTO	<i>Peeled Tail On</i>
PUD	<i>Peeled Undevenied</i>
RM	<i>Ringgit Malaysia</i>

SAFMA	<i>Sabah Fish Marketing Sdn. Bhd.</i>
Samb.	<i>Sambungan</i>
SAP 2	<i>Second Agriculture Policy 2</i>
SCA	<i>The Sabah Chinese Association</i>
SEDCO	<i>Sabah Economic Development Corporation</i>
SMI	<i>Small-Medium Industry</i>
t.d.	<i>Tidak diperolehi</i>
th.	<i>Tabun</i>
t.th.	<i>Tanpa tarikh</i>
Terj.	<i>Terjemahan</i>
UNKO	<i>The United National Kadazan Organisation</i>
USNO	<i>The United Sabah National Organisation</i>

PRAKATA

Negeri Sabah yang dahulunya dikenali sebagai Borneo Utara (*North Borneo*), dikelilingi oleh Laut China Selatan, Laut Sulu dan Laut Sulawesi merupakan sebuah negeri di Malaysia yang kaya dengan pelbagai khazanah laut. Dari segi sejarah, industri perikanan di negeri ini telah dibangunkan seawal abad ke-18 yakni semasa era pemerintahan Kesultanan Sulu dan terus berkembang sehingga kini. Walau bagaimanapun, industri perikanan yang telah mencapai usia ratusan tahun dan mengalami pelbagai perubahan ini kelihatan masih tidak membangun dari segi produk-produk perikanannya berbanding dengan kekayaan sumber laut yang ada. Hasil kajian ini mendapati industri perikanan di Sabah pada hakikatnya hanya membangun di peringkat huluan tetapi tidak di peringkat hiliran. Ini terbukti apabila hala tuju pembangunan industri perikanan di negeri Sabah masih lagi berpaksikan kepada pengeksportan hasil-hasil lautnya dalam bentuk mentah dan separa siap selain mengimport semula produk-produk perikanan dalam bentuk siap sepenuhnya untuk kegunaan penduduk tempatan.

Oleh itu, penulisan buku ini bertujuan menjelaskan perkembangan industri hiliran berasaskan perikanan di Sabah mengikut tahap sejarah pemerintahan di negeri ini di samping menilai semula tahap sebenar pembangunan industri hiliran ini bermula pada era Kesultanan Sulu (1750) hingga Kerajaan Negeri Sabah (2000). Untuk tujuan tersebut, penulis telah menggariskan beberapa perkara yang akan diberi perhatian sepanjang tempoh kajian ini seperti aspek jenis dan konsep industri hiliran berasaskan perikanan yang dihasilkan, mengenal pasti bentuk-bentuk perubahan, kuantiti dan kualiti produk-produk perikanan yang dihasilkan, mengkaji peranan pemerintah, golongan pemodal, demografi, pembangunan ekonomi berasaskan tanah daratan, perubahan teknologi menangkap ikan, perkembangan eksport dan import dan perubahan pasaran dalam mempengaruhi perubahan serta perkembangan industri hiliran, mengkaji sumbangan industri hiliran berasaskan perikanan kepada pembangunan ekonomi negeri Sabah, mengenal pasti isu dan cabaran yang dihadapi oleh kerajaan negeri dan agensinya dalam membangunkan industri hiliran berasaskan perikanan dan menilai semula tahap sebenar pembangunan dan perkembangan industri ini.

Kesemua ini dilakukan atas kesedaran bahawa adalah mustahil untuk menjawab persoalan tentang industri ini yang tidak begitu berkembang sepanjang temnpooh kajian ini tanpa memahami terlebih dahulu perkara-

perkara yang dinyatakan tadi. Kajian berhubung pembangunan industri hiliran berasaskan perikanan di negeri ini jarang diberi perhatian oleh para penyelidik. Kebanyakan kajian dan penulisan yang dihasilkan oleh para pengkaji sebelum ini hanya membincangkan persoalan industri perikanan di peringkat hulu. Kajian dan penulisan tersebut sering kali membuat generalisasi bahawa situasi yang berlaku dalam industri perikanan di Sabah masa kini sebagai suatu peristiwa yang tidak mempunyai pertalian kukuh disebabkan kajian dan penulisan tersebut hanya menitikberatkan persoalan semasa sebagai asas untuk memahami, menghuraikan dan mengutarakan pandangan dalam industri perikanan tanpa memahami perkara-perkara lampau yang membayangi perjalanan industri perikanan itu sendiri. Adalah menjadi harapan agar kajian ini akan menjadi perintis kepada para pengkaji yang lain untuk mendalami kajian berhubung industri ini khususnya dalam konteks Sabah.

Ismail Ali
Sekolah Sains Sosial
Universiti Malaysia Sabah

PENGHARGAAN

Terlebih dahulu penulis ingin memanjatkan rasa kesyukuran ke hadrat Allah s.w.t. atas limpah dan kurniaNya kepada penulis untuk menyempurnakan penulisan buku ini. Buku ini merupakan sebahagian daripada tesis kedoktoran penulis di Universiti Malaysia Sabah (UMS) pada tahun 2004. Dalam ruangan ini, penulis ingin mengambil kesempatan untuk merakamkan ucapan terima kasih yang tidak terhingga kepada UMS yang membiayai sepenuhnya kos penerbitan buku ini. Ucapan jutaan terima kasih yang tidak terhingga ditujukan khas buat Y.Bhg. Prof. Datuk Dr. Mohd. Noh Dalimin (Naib Canselor), Y.Bhg Lt. Kol. Prof. Dr. Kamaruzaman Hj. Ampon (TNC), En. Hela Ladin Mohd. Dahalan (Pendaftar), Prof. Dr. Sabihah Osman, Prof. Dr. Mohd. Sarim Hj. Mustajab dan Prof. Dr. Mohammad Raduan Mohd. Ariff (Universiti Malaya) yang banyak memberi galakan,tunjuk ajar, bimbingan dan komen dalam menerbitkan buku ini. Hanya Allah s.w.t. yang dapat membalsas jasa baik mereka.

Ucapan terima kasih yang tidak terhingga juga dirakamkan kepada Prof. Madya Hasan Mat Nor, En. Baszley Bee bin Basrah Bee, En. Bilcher Bala, En. Zaini Othman, En. Mohamad Shaffie Abdul Rahim, En. Mohamad Shaukhi Md. Radzi, En. Mosli Tarsat, En. Ahmad Shukri Epat, Pn. Ermalisa Abdullah, En. Abdul Rahman Dullah dan lain-lain yang banyak memberi komen, pandangan dan pertolongan yang cukup berguna kepada penulis untuk menyiapkan buku ini. Tidak lupa juga diucapkan terima kasih kepada En. Shamsuddin Mat Isa, mantan Pegawai Tadbir di Bahagian Korporat, Yayasan Sabah dan Dr. Ahmed Sade selaku Ketua Cawangan, Pusat Penyelidikan Perikanan Likas yang sentiasa membantu penulis mendapatkan pelbagai bahan yang diperlukan dalam penulisan ini. Buat adik penulis iaitu Mohd. Sufri bin Ali (allahyarham) yang telah kembali ke pangkuhan Ilahi semasa kajian ini sedang disiapkan, penulis sentiasa berdoa agar roh beliau sentiasa dicucuri rahmat oleh Allah s.w.t. Akhir sekali, penulis juga ingin merakamkan ucapan ribuan terima kasih yang tidak terhingga kepada semua pihak yang terlibat secara langsung dan tidak langsung dalam kajian ini.